

Svenske pressefolk som ga Gestapo hodebry:

102553

Avslørte student-deportasjonen

Deportasjonen av de norske studentene i 1944 ble kjent fordi en svensk journalist i Oslo snappet opp nyheten. Dag Sandström, 79 år gammel i dag, intervjuet også Terboven i februar 1945. Benkt Jerneck (75) ble utvist i 1943 etter ett års virke som pressemann i Oslo. Begge de to ble deportert med Haakon VII's frihetsmedalje etter krigen.

KÅRE VERPE (tekst og foto)

— Jeg var en beksvart kv. 1944, forteller Sandström. — Jeg hadde sikre opplysninger om at de norske studentene skulle deporteres til leirer i Tyskland. Jeg hadde fått meldingen gjennom en motstandsmann, Hans Engen. Etter å ha blitt de tyske soldatene sammen med en representant for det svenske generalkonsulatet kjørte vi innenfor sperringene på Oslo havn. Da vi kjørte ut, slapp han meg av. Før jeg visste ordet av det, sto jeg omkranset av pårørende til studentene. Jeg fortalte at jeg var svensk preserepresentant i Norge. Jeg fortalte dem om deportasjonen.

Samtalen varte ikke lenge før Gestapo dukket opp. Vi ble kastet inn i en lastebil og kjørt omkring i Oslo. Så ble vi dratt ut. De spurte om det var noen som ikke var norske statsborgere i bilen. Med flau smak i munn ga jeg meg til kje. Bilen med nordmennene kjørte videre. Jeg ble halt opp til Victoria-terrasse med maskinpistol i ryggen. Forhøret begynte. — Jeg vil snakke med mine venner obergruppenfører Not og obergruppenfører K. sa jeg. De trodde det va. olaff, men kontrollerte likevel opplysningen. Jeg ble ført opp til et kontor. Jeg var redd og skjelve etter kveldens opplevelser. Ti meter inne i rommet satt de to og lo. — Dette er ikke noe å le av, sa jeg. — Vi ler ikke av deg, vi ler av oss selv, svarte de, og bød meg på whisky. Vi drakk endel. Den gang gjaldt det å tute med ulvene, samtidig som man markerte hvem man var. — Dette er den mest hemmeligholdte operasjon vi har foretatt. Men siden du har funnet ut av det, skal få alle opplysninger. Jeg fikk tallet på studentene, navnet på båten de skulle dra med og leiren de skulle til. Dagen etter sendte jeg en rapport til Sverige på min avlyttede telefon uten å bli avbrutt, forteller Dag Sandström.

Hvorfor tillot de to tyske SS-offiserene Dag Sandström å avsløre hva som skjedde med de norske studentene?

— De var ikke dummere enn at de skjønte at krigen var tapt. Og det var ikke av veien med kontakter i et nøytralt land. Så enkelt tror jeg det var, svarer Sandström. Jerneck forteller at tyskerne og NS-folkene var

BENKT JERNECK: — De fleste tyskere var ikke preget av den ondskap man kunne finne i blant annet Gestapo og Rinnan-bandet.

gjennom mer eller mindre kraftig påtrykk fra Terboven. At han selv kan ha oppfattet seg som nasjonal, synes jeg spiller mindre rolle, sier Jerneck. Han legger også til at det virket som om Quisling ble mer og mer desillusjonert jo nær det nærmet seg slutten. — Slik jeg oppfattet ham, tror jeg at han var istand til å se hvilken vei det gikk, sier Jerneck. Han legger til at allerede i 1943 var det tydelig at de fleste quislinger skjønte at velmaktidagene var over, og at også de begynte å bli lei av å ha tyskerne trampende rundt i gatene.

— Hovedparten av quislingene ble skuffet over uteløst makt. Noen kretser innen NS var til og med — hvor paradoksaalt det enn lyder — besjelet av et glødent tyskerhat. De ble så desperate at de ikke engang tenkte over at deres posisjoner hvilte på tyske bajonetter. Innen de samme partikretser var det andre som var fanatiske i sin tyskinsstilling, de døyv et sin frykt for fremtiden med å bli enda mer nidkjære i okkupasjonsmaktens ærend.

Jerneck så Quisling i 1942–43 som en mann midt mellom de svært tyskinsstilte ministre Lie og Riisnæs og de mer opposisjonelle Blehr og Irgens. Jerneck forsøkte flere ganger å få til et intervju med Quisling, men Quislings redsel for å la seg intervjuet av en pressemann fra et nøytralt land var notorisk.

Sandström fikk intervjuet Quisling i 1944.

— Jeg oppfatter ham som en superpatriot, en idealist som hadde trukket feil. Da jeg intervjuet ham, var han

Dag Sandström ble på kort varsel innkalt til Terboven. Han skulle irrettesettes for en rekke «feilaktige» opplysninger han hadde sendt til svensk presse.

— Jeg ble kjørt til en villa, og før jeg visste ordet av det, sto jeg ansikt til ansikt med den beryktede Joseph Terboven. Tillat meg å si det, men han var en «jåkla snygg fyr». Jeg tenkte skal man komme noen vel med den mannen, så gjelder det å være på offensiven. Jeg sa at jeg hadde hørt at han var en god venn av Hitler og at han ikke tok imot ordre fra noen andre, hverken Göring eller Himmler.

— Det er riktig, sa Terboven, og lyste opp. — Jeg tar kun imot ordre fra ham personlig. Det er ikke alltid jeg hører på ham heller. Han har nektet meg å drive med flyvning som hobby. Men jeg har overhørt ham, og fortsetter. Jeg elsker å fly. Hitler anser meg for å være for verdifull, men jeg kommer til å fortsette. Dette skriver du ikke, sa han. Terboven virket helt rolig på tross av at det var i februar 1945.

— Han var i godt humør, og hadde et papir med åtte punkter som skulle redegjøre for tyskernes politikk i Norge. Det var først og fremst forklaringer på hvorfor nordmenn ble henrettet. Jeg fikk dem med meg og ga faen i dem, sier Sandström.

— Terboven gjorde det han mente var nødvendig. Han var overbevist om at det han gjorde var riktig, uansett hvilke lidelser han påførte andre. Jeg tror riktig nok ikke noen tysker følte seg lykkelig over å tilhøre okkupasjonsmakten. Men tyskeren var en veldisiplinert person, han gjorde det han skulle — og han gjorde det uten å blunke, forteller Dag Sandström.

aldri sensurert. Selv om telefonen hans på Grand ble avlyttet, ble den aldri avbrutt når han sendte meldinger til Sverige. Etter at Jerneck var utvist, ble imidlertid Sandström flere ganger utsatt for at telefon-samtaler med Sverige ble avbrutt av tyske myndigheter.

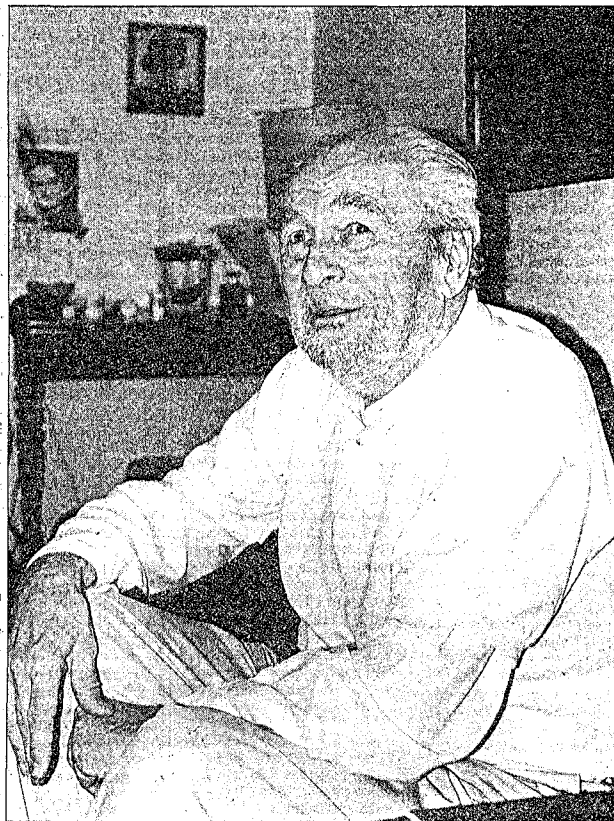
— Både Sandström og jeg måtte danse journalistisk linedans. I begynnelsen av krigen hadde det vært et par andre svenske journalister i Norge. De ble utvist i løpet av noen uker. Det gjaldt å ikke bli mistenkt for dobbeltspill. Det ble til at man var formell og korrekt overfor NS og okkupasjonsmakten, og hjertelig overfor nordmenn forøvrig. Men man måtte være forsiktig.

Den verste episoden Jerneck kan huske, var en rettssak hvor den tyske politidomstol, SS und Polizeigericht Nord, dømte fem nordmenn til døden. Han ble sittende bare en meter fra en av de tiltalte. — Rettsforhandlingene ble ført på tysk. Det var en ren farse. De tiltalte var modige patrioter som vedsto seg sabotasjehandling, og at de hadde skutt politfolk som hadde drevet tortur og angiveri. Selv NS-journalister som var tilstede, var dypt rystet over tyskernes fremgangsmåte under rettssaken, sier Jerneck.

Ved en tilfældighet hadde Jerneck fått adgang til rettssaken. Han fikk høre om den av en NS-journalist, og ble med. Tilfeldigvis ble ikke Gestapo-vakten om legitimasjon. Det ble et svare levende blant tyskerne da de viste seg at Jerneck hadde skrevet om saken til TT.

— Da ble det mer enn den rutinemessige utskjelling-en fra Mosers side.

Både Sandström og Jer-

DAG SANDSTRÖM: — Tillat meg å si det, men Terboven var en jåkla snygg fyr.

memorerte og gikk til den svenske erkebispem med. Sandström dro med tog til Sverige med bagasjen til flere av dem som rømte over grensen illegalt.

Jernecks stadige ironiseringer og negative artikler, samt at han underhånden arbeidet for norske interesser, ble til slutt for mye for tyskerne. Etter 13 måneder ble han utvist.

Daglig liv

Begge bodde på Grand og levde et rasjonert liv. Mat og drikke sto det dårligere til med enn i Sverige. Det var ti Blue Master pr. dag og en flaske såkalt borgerakeviitt i ny og ne. På samme hotell bodde en rekke av de tyske «administratorene». Likevel var det ofte gode opplysninger å få, enten det var hos naltportieren «Natt-Olsen» eller andre.

— Ellers var de som hotellfolk flest, sier Sandström, — de var like hyggelige mot alle, enten de var svenske journalister eller gestapister.

En gang da Dag Sandström intervjuet Viljarn Hagelin, tok han opp den elendige kvoten med vin og brennevin. — Jeg visste jo at Hagelin var et trivelig selskapsmenneske, selv om han var en skurk. Han sa at dette skulle vi få en ordening på, forteller Sandström. Senere ble han overbragt en kasse likor og konjakk.

— Det var varer som i dag koster mellom 2000 og 3000 kroner, sier Sandström.

Noen uker senere var han i Stockholm og hadde invitert Jens Schive samt en kollega fra Den norske legasjon hjem til middag. — Begge to var forsiktede med alkohol, men de var dypt imponert over slik kvalitet. De spurte hvor jeg hadde fått tak i disse flask-

okkupert land like etter at hun hadde giftet seg.

— Vi har tenkt å spise lunsj på Grand under gullbryllupet, sier han, som har både slekt og venner i Norge.

Rettsoppgjøret

Når det gjelder rettsoppgjøret, er holdningen forskjellig. Jerneck velger å se på det med den tids øyne. I Sverige var det ingen som var spesielt opphisset over rettsoppgjøret. Man så det som naturlig at forbryterne fikk sin straff. Den folkelige harme var stor i Norge over sviket. Og det var jo først og fremst angivere og torturister som fikk de strengeste straffene. — Jeg vil peke på at det var stor forskjell på dem og såkalt småfisk, sier Jerneck, som imidlertid ikke vil gå inn på de enkelte saker.

Sandström er derimot kritisk til rettsoppgjøret. — Jeg har alltid vært motstander av dødsstraff, og syntes ikke at det var verdig å dømme folk til døden.

Dessuten er det ikke forsvarlig at man benytter seg av lover som har tilbakevirkende kraft. Dessuten må det jo være et tankekorst at de første som ble dømt, ble straffet langt hardere enn de som fikk sakene sine opp et par år senere, sier Sandström.

Dag Sandström, f. 1913. I Norge var han representant for Skandinaviska Telegrambyråen 1943–45. 1945–78 var han redaktør i TT.

ske studentene skulle de-
porterer til leirer i Tysk-
land. Jeg hadde fått meldingen gjennom en motstandsmann, Hans Engen. Etter å ha blitt de tyske soldatene sammen med en representant for det svenske generalkonsulatet kjørte vi innenfor sperringene på Oslo havn. Da vi kjørte ut, slapp han meg av. Før jeg visste ordet av det, sto jeg omkranset av pårørende til studentene. Jeg fortalte at jeg var svensk preserepresentant i Norge. Jeg fortalte dem om deportasjonen.

Samtalen varte ikke lenge før Gestapo dukket opp. Vi ble kastet inn i en lastebil og kjørt omkring i Oslo. Så ble vi dratt ut. De spurte om det var noen som ikke var norske statsborgere i bilen. Med flau smak i munnen ga jeg meg til kjenne. Bilen med nordmennene kjørte videre. Jeg ble halt opp til Victoria-terrasse med maskinplistol i ryggen. Førhøret begynte. — Jeg vil snakke med mine venner obergruppenfører Not og obergruppenfører Keller, sa jeg. De trodde det var en bløff, men kontrollerte likevel opplysningen. Jeg ble ført opp til et kontor. Jeg var redd og skjelen etter kveldens opplevelser. Ti meter inne i rommet sait de to og lo. — Dette er ikke noe å le av, sa jeg. — Vi ler ikke av deg, vi ler av oss selv, svarte de, og bød meg på whisky. Vi drakk endel. Den gang gjaldt det å tute med ulvene, samtidig som man markerte hvem man var. — Dette er den mest hemmeligholdte operasjon vi har foretatt. Men siden du har funnet ut av det, skal få alle opplysninger. Jeg fikk tallet på studentene, navnet på båten de skulle dra med og leiren de skulle til. Dagen etter sendte jeg en rapport til Sverige på min avlyttede telefon uten å bli avbrutt, forteller Dag Sandström.

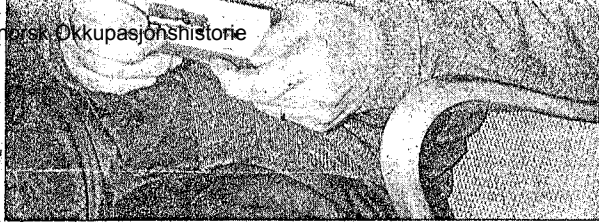
Hvorfor tillot de to tyske SS-offiserene Dag Sandström å avsløre hva som skjedde med de norske studentene?

— De var ikke dummere enn at de skjønte at krigen var tapt. Og det var ikke av veien med kontakter i et nøytralt land. Så enkelt tror jeg det var, svarer Sandström. Jerneck forteller at tyskerne og NS-folkene var mer kjøpshøyde da han kom til Norge sommeren 1942 for å arbeide for Tidningarnas Telegrambyrå (TT). — Men etter Stalingrad dempet de seg, samtidig som de nok ble mer desperate, sier Jerneck.

De bodde begge på Grand Hotel under krigen. Nesten hver dag måtte de møte for den tyske pressesjef Hans Moser, en rund pølsetysker med godt humør som ikke var noen utpregt nazist. Skulle de jobbe i Norge, var det pent å inntreffe i storsbybygningen for å høre siste nytt og for å få reprimander for hva de hadde rapportert til Sverige.

Quislingene

Jerneck så Quisling i aksjon flere ganger i løpet av 42–43. — Jeg oppfattet ham som en narr og en nikke-dukke for tyskerne. Mulligens var han en idealist av den forskrudde misjonærtypen. Men i virkeligheten var hans utadrettede tiltak i ni av ti tilfelle blitt til

BENKT JERNECK: — De fleste tyskere var ikke preget av den ondskap man kunne finne i blant annet Gestapo og Rinnan-banden.

gjennom mer eller mindre kraftig påtrykk fra Terboven. At han selv kan ha oppfattet seg som nasjonal, synes jeg spiller mindre rolle, sier Jerneck. Han legger også til at det virket som om Quisling ble mer og mer desillusjonert jo mer det nærmet seg slutten. — Slik jeg oppfattet ham, tror jeg at han var istand til å se hvilken vei det gikk, sier Jerneck. Han legger til at allerede i 1943 var det tydelig at de fleste quislinger skjønte at velmaktstidene var over, og at også de begynte å bli lei av å ha tyskerne trampende rundt i gatene.

— Hovedparten av quislingene ble skuffet over utebleven makt. Noen kretser innen NS var til og med — hvor paradoksal det enn lyder — besjelet av et glødende tyskerhat. De ble så desperate at de ikke engang tenkte over at deres posisjoner hvilte på tyske bajonetter. Innen de samme partikretser var det andre som var fanatiske i sin tyskinntilstand, de fryktet fremtiden med å bli enda mer nidkjære i okkupasjonsmaktens ærend.

Jerneck så Quisling i 1942–43 som en mann midt mellom de svært tyskinntilstande ministre Lie og Riisnæs og de mer opposisjonelle Blehr og Irgens. Jerneck forsøkte flere ganger å få til et intervju med Quisling, men Quislings redsel for å la seg intervjue av en presseman fra et nøytralt land var notorisk.

Sandström fikk intervjuet Quisling i 1944.

— Jeg oppfatter ham som en superpatriot, en idealist som hadde trakkert feil. Da jeg intervjuet ham, var han svært imøtekommande, og da jeg allerede hadde hørt rykter om at Universitetet i Oslo skulle stenges, konfronterte jeg ham med det. — Det er mulligens i overensstemmelse med tyske interesser. I norsk interesse og i min interesse er det iallefall ikke, svarte han. — Jeg tror ikke Quisling kunne brukes av noen. Men det er helt klart at han hadde låst seg fast i en situasjon som det var vanskelig, for ikke å si umulig, å komme ut av, sier Sandström.

Han mener at quislingene fordelte seg over hele skalaen, fra de mer patriotisk innstilte til de sterkt tyskennlige. — I maldagene 1945 raknet det fullstendig for dem. Da forsvant all solidaritet internt. 6. eller 7. mai 1945 gikk jeg sammen med en NS-journalist til en klubb. Da vi åpnet døren, så det ut som et rent fyllekakel, de var gått fullstendig i oppløsning. NS-journalisten pekte på dem og sa: — Se, slike venner har jeg altså hatt.

Dag Sandström ble på kort varsel innkalt til Terboven. Han skulle irettesettes for en rekke «feilaktige» opplysninger han hadde sendt til svensk presse.

— Jeg ble kjørt til en villa, og før jeg visste ordet av det, sto jeg ansikt til ansikt med den beryktede Joseph Terboven. Tillat meg å si det, men han var en «jåkla snygg fyr». Jeg tenkte skal man komme noen vel med den mannen, så gjelder det å være på offensiven. Jeg sa at jeg hadde hørt at han var en god venn av Hitler og at han ikke tok imot ordre fra noen andre, hverken Göring eller Himmler. — Det er riktig, sa Terboven, og lyste opp. — Jeg tar kun imot ordre fra meg personlig. Det er ikke alltid jeg hører på ham heller. Han har nektet meg å drive med flyvning som hobby. Men jeg har overhørt ham, og fortsetter. Jeg elsker å fly. Hitler anser meg for å være for verdifull, men jeg kommer til å fortsette. Dette skriver du ikke, sa han. Terboven virket helt rolig på tross av at det var i februar 1945.

— Han var i godt humør, og hadde et papir med åtte punkter som skulle redde gjørene for tyskeres politikk i Norge. Det var først og fremst forklaringer på hvorfor nordmenn ble henrettet. Jeg fikk dem med meg og ga faen i dem, sier Sandström.

— Terboven gjorde det han mente var nødvendig. Han var overbevist om at det han gjorde var riktig, uansett hvilke lidelser han påførte andre. Jeg tror riktignok ikke noen tysker følte seg lykkelig over å tilhøre okkupasjonsmakten. Men tyskeren var en veldisiplinert person, han gjorde det han skulle — og han gjorde det uten å blunke, fremholder Benkt Jerneck. — De fleste var ikke preget av den ondskap man kunne finne i blant annet Gestapo og Rinnan-banden, sier han.

Sensur og utvisning

Benkt Jerneck fikk 24 timer på å komme seg ut av Norge. Da hadde tyskerne fått nok av ham. Han ble

aldri sensurert. Selv om telefonen hans på Grand ble avlyttet, ble den aldri avbrutt når han sendte meldinger til Sverige. Etter at Jerneck var utvist, ble imidlertid Sandström flere ganger utsatt for at telefonsamtaler med Sverige ble avbrutt av tyske myndigheter.

— Både Sandström og jeg måtte danse journalistisk linedans. I begynnelsen av krigen hadde det vært et par andre svenske journalister i Norge. De ble utvist i løpet av noen uker. Det gjaldt å ikke bli mistenkt for dobbeltspill. Det ble til at man var formell og korrekt overfor NS og okkupasjonsmakten, og hjertelig overfor nordmenn forøvrig. Men man måtte være forsiktig.

Den verste episoden Jerneck kan huske, var en rettsak hvor den tyske politidomstol, SS und Polizegericht Nord, dømte fem nordmenn til døden. Han ble sittende bare en meter fra en av de tiltalte.

— Rettsforhandlingene ble ført på tysk. Det var en ren farse. De tiltalte var modige patrioter som vedsto seg sabotasjehandling, og at de hadde skrevet politifolk som hadde drevelt tortur og angiveri. Selv NS-journalister som var tilstede, var dypt rystet over tyskeres fremgangsrate under rettssaken, sier Jerneck.

Ved en tilfeldighet hadde Jerneck fått adgang til rettsaken. Han fikk høre om den av en NS-journalist, og ble med. Tilfeldigvis ba ikke Gestapo-vakten om legitimasjon. Det ble et svare leven blant tyskerne da det viste seg at Jerneck hadde skrevet om saken til TT.

— Da ble det mer enn den rutinemessige utskjelling fra Mosers side. Både Sandström og Jerneck pleiet kontakt med den norske legasjon i Stockholm hver gang de var hjemme i Sverige på permisjon. Jens Schive var den person de rapporterte til.

Jerneck tok blant annet med seg meldinger fra domprost Hygen i Oslo under kirkestriden som han

DAG SANDSTRÖM: — Tillat meg å si det, men Terboven var en jåkla snygg fyr.

memorerte og gikk til den svenske erkebispen med. Sandström dro med tog til Sverige med bagasjen til flere av dem som ramte over grensen illegalt.

Jernecks stadige ironiseringer og negative artikler, samt at han underhånden arbeidet for norske interesser, ble til slutt for mye for tyskerne. Etter 13 måneder ble han utvist.

Daglig liv

Begge bodde på Grand og levde et rasjonert liv. Mat og drikke sto det dårligere til med enn i Sverige. Det var ti Blue Master pr. dag og en flaske såkalt borgerakevitt i ny og ne. På samme hotell bodde en rekke av de tyske «administratører». Likevel var det ofte gode opplysninger å få, enten det var hos nattportieren «Natt-Olsen» eller andre.

— Ellers var de som hotellfolk flest, sier Sandström. — De var like hyggelige mot alle, enten de var svenske journalister eller gestapister.

En gang da Dag Sandström intervjuet Viljarn Hagelin, tok han opp den elendige kvoten med vin og brennevin. — Jeg visste jo at Hagelin var et trivelig selskapsmenneske, selv om han var en skurk. Han sa at dette skulle vi få en ordning på, forteller Sandström. Senere ble han overbragt en kasse liker og konjakk.

— Det var varer som i dag koster mellom 2000 og 3000 kroner, sier Sandström.

Noen uker senere var han i Stockholm og hadde invitert Jens Schive samt en kollega fra Den norske legasjon hjem til middag. — Begge to var forsiktige med alkohol, men de var dypt imponert over slik kvalitet. De spurte hvor jeg hadde fått tak i disse flaskene. — Fra Norge, sa jeg. — Fra Norge? spurte de vantro. — Jo, sa jeg, — dette er en hjertelig hilsen til dere begge fra Hagelin.

Benkt Jerneck giftet seg i april 1943. Bryllupsreisen på tre uker gikk fra Sverige til Grand Hotel i Oslo. Hans hustru syntes det var en smule spesielt å dra til et

okkupert land like etter at hun hadde giftet seg.

— Vi har tenkt å spise lunsj på Grand under gullbryllupet, sier han, som har både slekt og venner i Norge.

Rettsoppgjøret

Når det gjelder rettsoppgjøret, er holdningen forskjellig. Jerneck velger å se på det med den tids øyne. I Sverige var det ingen som var spesielt opphisset over rettsoppgjøret. Man så det som naturlig at forbrylene fikk sin straff. Den folkelige harme var stor i Norge over sviket. Og det var jo først og fremst angivere torturister som fikk de strengeste straffene. — Jeg vil peke på at det var stor forskjell på dem og såkalt småfisk, sier Jerneck, som imidlertid ikke vil gå inn på de enkelte saker.

Sandström er derimot kritisk til rettsoppgjøret. — Jeg har alltid vært mistroisk mot dødsstraff, og syntes ikke at det var verdig å dømme folk til døden.

Dessuten er det ikke forsvaret som har benyttet seg av lover som har tilbakevirkende kraft. Dessuten må det jo være et tankekors at de første som ble dømt, ble straffet langt hardere enn de som fikk sakene sine opp et par år senere, sier Sandström.

Dag Sandström, f. 1913. I Norge var han representant for Skandinaviska Telegrambyrå 1943–45. 1945–78 var han redaktør i TT.

Benkt Jerneck, f. 1917. I Norge var han journalist og redaktør i Expressen og Dagens Nyheter. Fra 1960 svensk diplomat, først ved ambassaden i København, hvor han var minister, og senere generalkonsul i Berlin 1979–83.